

PŘÍBĚH JEDNOHO ZNAKOVÉHO JAZYKA

Josef Fulka

de VOS, Connie (2012): *Sign-Spatiality on Kata Kolok: How a Village Sign Language of Bali Inscribes Its Signing Space*. Nijmegen: Radboud University Nijmegen, 496 s.

Studium tzv. vesnických znakových jazyků (*village sign languages*) a jejich strukturálních specifik se již pevně etablovalo jako důležitá součást lingvistiky zabývající se znakovými jazyky obecně. Monografie o kata kolok, vesnickém znakovém jazyce používaném na Bali, jejíž autorkou je Connie de Vos z Max Planck Institute for Psycholinguistics, je velmi zásadním a cenným příspěvkem k této problematice. Kata kolok je znakový jazyk používaný ve vesnici Bengkala na severním Bali, jejíž populace se vyznačuje vysokým stupněm výskytu vrozené hluchoty — Neslyšící zde tvoří zhruba 2,2 % všech obyvatel (oproti přibližně 0,1 % ve Spojených státech). Jako přirozený důsledek této nezvyklé situace se zde vyvinul znakový jazyk, který je nejen odlišný od indonéskeho znakového jazyka, ale především je — na různém stupni plynosti — používán i značnou částí slyšících obyvatel; celá řada z nich má Neslyšící příbuzné nebo se běžně dostává do situací, kdy je komunikace s Neslyšícími nutná (autorka rovněž uvádí, že slyšící mezi sebou tento znakový jazyk používají, když potřebují komunikovat na větší vzdálenost, např. přes řeku, nebo když pracují na poli a používají hlučné zemědělské stroje). Pokud jde o sociální důsledky takto vysokého výskytu hluchoty (jejíž příčinou je recesivní gen), autorka je souhrnně označuje jako „sociální konstrukci hluchoty“: Neslyšící zde nezakoušejí komunikační ani jiné nesnáze, s nimiž se potýkají „městské“ Neslyšící komunity, sdílejí celou řadu zkušeností se slyšícími obyvateli vesnice a jsou dobře zaintegrovaní do jejího společenského života (sňatky mezi slyšícími a Neslyšícími zde například nejsou žádnou výjimkou); jako pozoruhodnou zvláštnost lze v tomto kontextu kromě jiného uvést i fakt, že slyšící i Neslyšící obyvatelé vesnice sdílejí víru v Neslyšícího boha, sídlícího na vesnickém hřbitově.

Po tomto obecném úvodu se autorka — která na Bali prováděla terénní výzkum, osvojila si kata kolok natolik, že byla schopna plynulé konverzace s místními Neslyšícími, a shromáždila během svého pobytu úctyhodné množství nahrávek zachycujících kata kolok v nejrůznějších situacích od spontánní konverzace přes vyprávění příběhů až po dětské znaky (tento korpus zahrnuje slyšící i Neslyšící mluvčí) — zaměřuje na strukturální aspekty tohoto vesnického jazyka; jak název celé monografie napovídá, hlavní důraz je kladen na způsob, jakým jsou v něm konstruovány výpovědi v prostoru. Na této rovině se kata kolok vyznačuje několika zvláštnostmi. Jednou z nich je velmi omezené používání prostorové morfologie, která byla dlouho považována za společný rys všech znakových jazyků (podobně jako používání klasifikátorů): Celá řada sloves, které ve většině znakových jazyků podléhají prostorové shodě, se v kata kolok používají jen v jedné, základní formě — mezi ně patří sloveso DÁT, MLUVIT, VZÍT, UČIT (SE), PTÁT SE a řada dalších. Například sloveso DÁT je ve své základní formě — pohyb směruje od těla — artikulováno i tehdy, váže-li se k samotné osobě mluvčího.

Dalším specifikem kata kolok je větší znakovací prostor, než jaký byl pozorován u „městských“ znakových jazyků (tento rys kata kolok podle všeho sdílí přinejmen-

ším se dvěma dalšími vesnickými znakovými jazyky, totiž s adamorobe, používaným v Ghaně, a s papuánským znakovým jazykem enga), a především — což s tímto rozšířením znakovacího prostoru, zahrnujícího například i prostor za hlavou mluvčího, velmi úzce souvisí — dominantní používání tzv. absolutního referenčního rámce. Většina popsaných znakových jazyků využívá ve svých prostorových konstrukcích tzv. relativní referenční rámec, tj. referenční systém daný perspektivou mluvčího a proměňující se spolu s případnou změnou jeho polohy. Základní rozdíl mezi relativním a absolutním referenčním rámcem spočívá v tom, že absolutní referenční rámec není ukotven v této perspektivě mluvčího, nýbrž v kardinálních směrech a v geografických lokacích. Preference této druhé vyjadřovací strategie, jak autorka poznamenává, souvisí nepochybně s tím, že obyvatelé vesnice sdílejí společný prostor s pevnými orientačními body, neboť jazyk využívající absolutního referenčního rámce, jak je patrné, jako svůj výchozí bod předpokládá mimojazykové informace a danosti v rámci jednoho situačního kontextu, s nímž jsou uživatelé obeznámeni (zatímco v jazycích využívajících relativní referenční rámec lze všechny potřebné informace vyčíst ze znakování samotného). Tuto „absolutní“ povahu má v kata kolok kromě jiného i prostorová deixe a odkazování k nepřítomným osobám. Jestliže kata kolok sdílí s většinou znakových jazyků tendenci ukazovat na individua, která jsou v okamžiku promluvy přítomna, v okamžiku, kdy tato individua přítomna nejsou, volí naopak jinou strategii než „městské“ znakové jazyky, které umísťují referenty do neutrálního znakovacího prostoru — kanonický způsob, jak v kata kolok odkazovat k nepřítomným individuí, spočívá v použití lexikálního (například jmenného) znaku, po němž následuje naznačení (geografického) směru, jenž je s danou osobou nějak spojen (obvykle jde o její domov, místo, kde pracuje atd.). Tento způsob odkazování k nepřítomným osobám v kata kolok jednoznačně převažuje; umísťování referentů do neutrálního znakovacího prostoru je nezvyklé a používá se pouze v rámci střídání rolí. Podobným absolutním principem se řídí i odkazování k času: na rozdíl od většiny znakových jazyků, které vycházejí ze sagitální osy, jejímž středem je tělo mluvčího (minulost je za ním, budoucnost před ním), vyjadřuje kata kolok některé časové údaje s pomocí ukazování směrem k místu, kde se v dotyčnou dobu zpravidla nachází slunce — tento způsob naznačování časových údajů se ovšem týká specificky denní doby a nebyl rozšířen na delší časové úseky, jako jsou měsíce, roky či staletí (zde už se používají lexikální znaky; autorka upozorňuje na zajímavou analogii se sekundárním znakovým jazykem australského aboridžinského kmene Warlpiri).

Se zřejmě nejpozoruhodnějším příkladem nezvyklých konstrukcí prostorových vztahů v kata kolok se setkáme v případě usouvztažňování různých prvků ve znakovacím prostoru. Autorka na začátku dotyčné kapitoly zjemňuje rozlišení různých referenčních rámců, tedy koordinačních systémů zakotvených v různých aspektech vztahu figura–pozadí. Vnitřní referenční rámec je ukotven v předmětu tvořícím pozadí (v recenzované publikaci je to demonstrováno jednoduchou prostorovou konfigurací tvořenou stromem a kostelem: ve vnitřním referenčním rámci bychom jejich vzájemný vztah vyjádřili například větou „strom je před kostelem“). Relativní referenční rámec je ukotven ve vnějším hledisku („strom je nalevo od kostela“). Absolutní referenční rámec je ukotven v ustálených souřadnicích („strom je na západ od kostela“). Rozdíly mezi těmito rámci vyplynou z jejich rotace: Různé popisy přestávají platit podle toho, zda podrobíme rotaci předmět tvořící pozadí, nebo samo hledisko (k různým příkladům rotace viz

s. 242–243 recenzované publikace). K těmto třem referenčním rámcům autorka ovšem dodává ještě čtvrtý, v němž je specifikace vztahu figury a pozadí prováděna s pomocí dodatečných orientačních bodů („strom je ve vztahu ke kostelu směrem k hoře“: strom je figura, kostel pozadí a hora představuje vnější, lokální záchytný bod). Autorka ukazuje, že navzdory jisté podobnosti s absolutním referenčním rámcem je tento typ popisu konceptuálně blízko rámci vnitřnímu, neboť v posledku nespočívá na fixních souřadnicích.

Pokud jde o zjišťování toho, jaký referenční rámec převládá, autorčin výzkum (společivající kromě shromažďování spontánně utvořených dat také v tom, že některým mluvčím zadala prostorově kognitivní úkoly) přináší velice zajímavé výsledky. Jestliže je totiž „geocentrická konstrukce diskursu“ (autorka tímto souhrnným pojmem označuje absolutní referenční rámec a referenční rámec založený na vnějších orientačních bodech) používána převážně v narativních konstrukcích, není nutně používána při kognitivních úkolech, kdy se individuální řešení jednotlivých mluvčích výrazně různila, a nebylo možno prokázat žádnou jasnou preferenci, pokud jde o absolutní nebo relativní referenční rámec (dost možná i proto, že zde nevstupuje do hry onen sdílený společný prostor, který byl základem pro převládání geocentrického referenčního rámce v narativních konstrukcích). Autorka to interpretuje jako „důležitý příspěvek k neo-whorfovským otázkám ohledně vztahu mezi jazykem a myšlením v oblasti prostorové konceptualizace“ (s. 325). Zatímco v jazykovém popisu převládá geocentrická konstrukce, v testech prověřujících kognitivní kompetence mluvčích bylo možno použít velmi odlišné strategie, což dost možná svědčí o tom, že „postupy využitě při těchto úkolech nejsou plně určovány jazykovými kognitivními procesy a naopak“ (s. 325).

V závěru monografie — už z jejího rozsahu samozřejmě vyplývá, že zde bylo možno zmínit jen některá zcela základní témata, a to ještě velmi povšechně — autorka naznačuje další možné směřování, jímž by zkoumání tohoto pozoruhodného (a ohroženého) znakového jazyka mohlo obohatit lingvistiku znakových jazyků obecně: vztah mezi referenčním rámcem a otázkou mentální rotace (mluvčí kata kolok, jak bylo naznačeno, neprovádějí při interpretaci simultánních klasifikátorových konstrukcí druhého mluvčího mentální rotaci a podle autorky by bylo zajímavé testovat kognitivní dopady tohoto faktu), hlubší studium nelineárního pojetí času, který jen ve velmi omezené míře používá prostorové metafory pro čas, samozřejmě také podrobnější popis gramatiky kata kolok nebo zkoumání jeho vztahu ke gestikulaci doprovázející mluvený jazyk. Je zcela pochopitelné, že do těchto témat se Connie de Vos v této již dost rozsáhlé práci pouštět nemůže. To však nemění nic na tom, že monografie o prostorovosti v kata kolok (původně autorčina doktorská práce) je obdivuhodný výkon. Nejen v tom smyslu, že představuje důkladné zmapování určitého partikulárního jevu v určitém partikulárním jazyce, ale také a možná především proto, že čtenáře neustále staví před obecnější otázky jazykových univerzálií a antropologických konstant, které se kata kolok (i další vesnické znakové jazyky) zdá do značné míry komplikovat. Vzhledem ke své jasnosti, systematickosti a srozumitelnosti tak může být její četba užitečně stráveným časem i pro čtenáře, který se o problematiku (vesnických) znakových jazyků přímo nezajímá.